

**Ольга Білобровець**

Житомирський державний університет імені Івана Франка  
доктор історичних наук, професор (Україна)  
e-mail: bilobrovets@gmail.com  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6638-3815>  
ResearcherID: H-5369-2016

**Вікторія Венгерська**

Житомирський державний університет імені Івана Франка  
доктор історичних наук, професор (Україна)  
e-mail: vengerska@ukr.net  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8936-8893>  
ResearcherID: H-5364-2016

**Олександр Жуковський**

Житомирський державний університет імені Івана Франка  
кандидат історичних наук, доцент (Україна)  
e-mail: zhukov\_2009@ukr.net  
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1567-924X>

**Толеризація релігійних відносин як фактор розвитку суспільно-політичного життя громад (на прикладі Житомирської області)**

**Анотація.** Метою статті є з'ясування умов та факторів, необхідних для толеризації міжрелігійних та владно-конфесійних відносин, розвитку партнерських стосунків і гармонізації суспільно-політичного життя на основі аналізу релігійної ситуації Житомирського регіону. **Методологія.** Принципи системності і об'єктивності забезпечують аналіз релігійної ситуації в регіоні в контексті загальної картини церковно-релігійних відносин в Україні в системі суспільно-політичного життя та об'єктивно-неупереджене ставлення до діяльності різних конфесій. Методи – історико-типологічний, проблемно-хронологічний та компаративістичні дозволили виділити типи проблемних питань в сучасному релігійному житті та прослідкувати динаміку релігійних уподобань населення у площині відносин держави і церкви, зокрема в регіональному розрізі. **Наукова новизна** роботи полягає у представленні та аналізі моделі партнерських стосунків владних структур регіонального рівня та релігійних об'єднань, визначення факторів толеризації суспільних відносин. **Висновки:** В ході проведеного аналізу релігійної ситуації в Україні та Житомирській області, визначення основних тенденцій державно-релігійних та міжконфесійних стосунків. З'ясовано, що основними факторами та умовами, що сприяють толеризації релігійного та суспільно-політичного життя є налагодження конструктивної взаємодії органів влади та релігійних об'єднань, вирішення питань майнового, політичного, особистісного характеру релігійних організацій, залучення їх до заходів державного, обласного, міського рівнів, підтримка ініціатив, спрямованих на розв'язання проблем суспільного розвитку, сприяння налагодженню міжконфесійного діалогу, створення майданчиків для міжрелігійних взаємин.

**Ключові слова:** держава, державно-конфесійні відносини, Житомирщина, релігійні об'єднання, толерантність, Томос, церква.

**Постановка проблеми.** Кардинальні зміни в суспільно-політичному та релігійному житті України останніх років позначилися на релігійних настроях населення. Релігійна ситуація в Україні має свої особливості в регіональному вимірі. Загальні тенденції релігійного життя знайшли своє переломлення у світлі суспільних подій Житомирщини, як одного з центральних регіонів України. Визначення специфіки регіону в сфері релігійних відносин зумовлює форми і методи взаємовідносин влади й релігійних організацій для успішного розвитку суспільно-політичного життя.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Взаємодії держави, Церкви й суспільства в Україні впродовж років незалежності присвятила свої дослідження А. Киридон [Киридон, 2010]. А. Колодний здійснив аналіз релігійної мережі України, в динаміці її розвитку та особливості релігійного життя України через представлення його діячів та дослідників [Колодний, 2013; Колодний, 2017]. Нові вектори функціонування релігії в суспільстві на сучасному етапі представила у своєму дослідженні Л. Филипович [Филипович, 2016]. На важливість взаємодії державних структур і релігійних об'єднань, як засобу уникнення релігійних конфліктів та фактору, що зумовлює толеризацію відносин у суспільстві вказує у своїх працях А. Кобетяк [Кобетяк,

2014]. Регіональні аспекти державно-церковних відносин, аналіз релігійної ситуації в Житомирській області у 90-х рр. ХХ ст. та першому десятилітті ХХІ ст. здійснила К. Якуніна [Якуніна, 2009].

**Мета статті** полягає в з'ясуванні умов та факторів, необхідних для толеризації міжрелігійних та владно-конфесійних відносин, розвитку партнерських стосунків і гармонізації суспільно-політичного життя на основі аналізу релігійної ситуації в Україні та її особливостей в Житомирській області впродовж останніх п'яти років (2015 – 2020 рр.).

**Виклад основного матеріалу.** Кінець 1980-х – початок 1990-х років в Україні позначився відродженням та активізацією діяльності релігійних організацій. Криза радянського устрою та комуністичних ідеалів, призвела до посилення національно-державних прагнень. Релігія стала однією із відповідей на життєві виклики, спричиненні пошуком нових ціннісних та духовних орієнтирів. Церква виступила одним із чинників, який сприяв об'єднанню суспільства та надавав йому моральну підтримку. Відновлення і узаконення різних церков в незалежній Україні супроводжувалось низкою конфліктів як на центральному, так і регіональному рівнях. Враховуючи конституційно задеклароване неутручання держави у справи церкви й достатньо високу релігійність населення на сучасному етапі, питання толеризації релігійних відносин набуває все більш вагомого звучання.

Релігійне життя країни є чутливим фактором, що впливає на її політичну стабільність. На законодавчому рівні визначено неутручання держави у життя церкви, однак діяльність релігійних організацій тісно пов'язана з владними органами. Аналіз щорічної статистики щодо мережі релігійних організацій та соціологічні опитування, круглі столи із залученням науковців дають уявлення про динаміку релігійних настроїв у державі та визначення основних тенденцій у розвитку релігійного життя та державно-конфесійних відносин.

Як засвідчують статистичні дані за 2019 рік, зміна назв та статусу православних церков внаслідок припинення існування УПЦ КП та УАПЦ, які об'єдналися в єдину церкву – Православну Церкву України (ПЦУ), внесли корективи у конфігурацію релігійної ситуації. У 2019 та 2020 роках відбувається процес перереєстрації релігійних громад. До того ж, державна статистика переходів релігійних громад та статистика церков, зокрема УПЦ (МП) різняться. За даними Інституту релігійної свободи, що базуються на Звіті Міністерства культури України за 2019 рік, в Україні кількість релігійних організацій досягнула 36796 [В Україні зросла кількість, 2020]. Прикметним є те, що серед них збільшилась кількість громад без реєстрації – 1728. Серед усіх релігійних організацій України 97% відносяться до християнських конфесій, зокрема 53,7% – православні, 28,9% – євангельські (протестантські) церкви та 14,3% – католицькі. За статистикою, на початок 2020 р. в Україні діють 89 (-2) центрів релігійних об'єднань та 301 (+2) релігійних управлінь, епархій, дієцезій [В Україні зросла кількість, 2020].

Стан церковно-релігійних справ в Україні за 2019 рік було обговорено в рамках круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин». Ця форма спілкування започаткована у 1996 р. з ініціативи Центру Разумкова спільно з Представництвом Фонду Аденауера в Україні та за підтримки Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій України. До обговорення питань на засіданнях долучаються представники органів державної влади, громадськості, засобів масової інформації, науковці, експерти галузі. Головні питання, що піднімаються на засіданнях Круглого столу, стосуються толеризації релігійних стосунків, вдосконалення державно-конфесійних відносин, налагодження партнерських взаємин між державою і Церквою в Україні. У 2004 р. учасники Круглого столу напружували і представили громадськості Концепцію державно-конфесійних відносин і одержали підтримку Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій [Держава і церква, 2019].

Соціологічна служба Центру Разумкова проводила останнє дослідження з 4 по 9 жовтня 2019 р. У загальних висновках констатується, що суспільна свідомість у церковно-релігійному аспекті змінилася під впливом збройного конфлікту на Сході країни, спровокованого агресією РФ. У 2014 р. зафіксовано підвищення рівня релігійності населення в Україні та його довіри до Церкви. Це явище є характерним у стресові періоди життя людей. Минулий рік продемонстрував високу, але дещо знижену, у порівнянні з попереднім періодом, релігійність населення.

Так, віруючими себе вважають 66 % громадян, (у 2013 р. 67 %), більшість з яких належить до старших вікових груп, переважно жінок (70-72 %), незалежно від соціальних категорій та місця проживання (місто/село). У регіональному розрізі традиційно вищим є рівень релігійності жителів на Заході України – 81 %, у порівнянні зі Сходом та Півднем України (52-53 %). Ситуація на Заході демонструє зниження цього показника, у 2014 р. він складав 90 %. Найбільшу стабільність у цьому питанні демонструє Центр, де показник тримається на рівні 70 % [Держава і церква, 2019].

Ще однією тенденцією в релігійному житті України стала зміна церковно-конфесійного самовизначення православних громадян, пов'язана з позицією Московського Патріархату, що не засудив російську агресію. Така позиція церкви спровокувала новий та посилила вже існуючий

відхід вірних від УПЦ (МП). Зниження частки віруючих у цій церкві розпочалось з 2010 року (35 %) до 28 % у 2013 р., й до 19 % у 2018 р. [Держава і церква, 2019].

Останні роки позначені знаковою подією для України в церковно-релігійному житті – це проведення Об'єднавчого Собору, на якому на основі УПЦ-КП та УАПЦ була створена Православна Церква України (ПЦУ). Її головою обрано Предстоятеля – Митрополита Епіфанія. Від Вселенського Патріархату Церква одержала Томос про автокефалію. Цю подію на разі підтримують 34 % громадян України [Конфесійна, 2020]. Однак, у травні 2019 р. Почесний Патріарх ПЦУ Філарет проголосив відновлення Київського Патріархату, відкликавши свій підпис під рішенням про створення Автокефальної Церкви. Його рішення підтримали окремі єпископи і деякі вірні з УПЦ-КП. Оскільки процес утвердження нової ПЦУ і реєстрація належних до неї релігійних громад триває, говорити про певні тенденції у її житті і ставлення до її діяльності громадян не доречно. Однак, певні заміри громадської думки щодо цього питання проводяться різними інституціями, також і Центром Разумкова.

У зв'язку з подіями останніх років збільшилась частка громадян, які ідентифікуються православними і називають себе «просто православними» без стосунку до конкретної конфесії – з 35 % у 2018 р. до 47 % у 2019 р. Більшість таких знаходиться на Півдні і Сході України (53 % і 57 % відповідно) [Держава і церква, 2019].

Учасники Круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин», на якому обговорювалась релігійна ситуація в Україні за 2019 р. також констатували, що загалом населення негативно сприймає ідею запровадження державної церкви та публічну демонстрацію представниками влади власної релігійності. Більшість громадян визнали позитивний вплив релігії на різні аспекти суспільного життя, проте знизилася частка тих, хто вважає, що релігія «підвищує моральність і духовність» (з 79 % у 2014 р. до 67 % у 2019 р.) [Держава і церква, 2019].

Останнє соціологічне опитування також констатувало, що українське суспільство залишається толерантним до сповідання різних релігій. Кількість таких складає 75 %. Тільки 9 % заявили, що визнають єдино правильною тільки ту релігію, яку сповідують [Держава і церква, 2019]. Разом з тим, за щорічними доповідями Уповноваженого з прав людини, в Україні присутня дискримінація за ознакою релігійних переконань чи недотриманням прав на свободу віросповідання. Це стосується насамперед дозвільного порядку проведення публічних зібрань, реєстрації релігійних громад, виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою. Трапляються також утиски прихожан у зв'язку з конфесійною приналежністю, певні міжособистісні стосунки між представниками різних церков [Щорічна доповідь, 2016].

Специфікою українського суспільства є те, що міжконфесійні конфлікти викликані не тільки сутічкою церковних інтересів, а мають ширше підґрунтя і представляють собою зіткнення на основі етнокультурних ідентичностей, етнічного й геополітичного вибору громадян. Оскільки ці питання є невирішеними для певної групи населення, зокрема через війну на Сході України, поширення Росією і захист «руського мира», конфесійну відстороненість, упередженість, прагнення одержати привілеї окремими конфесіями, чи навпаки непримиренне ставлення до інших віросповідань, це підтверджує необхідність впровадження в суспільну свідомість політики толерантності [Кобетяк, 2014: 98].

Повертаючись до результатів соціологічного опитування, зазначимо, що за його результатами, серед причин міжцерковних конфліктів першість зберігають, як і раніше, майнові. «Почесне» друге місце посідають політичні, й третя сходинка закріплення за владними прагненнями церковних ієрархів. Ця ситуація показує й підтверджує думку, що «мирські» проблеми залишаються дуже близькими для церковних ієрархів, а конституційне положення про відділення церкви від держави закріплене лише на папері.

Думки громадян України щодо оцінки повноти свободи совісті та рівності віросповідань перед законом розділились таким чином: більшість (69 %) вважають що це право реалізується у повному обсязі, як і забезпечується рівність. Натомість частка тих, хто вважає, що така свобода тільки декларується, а не забезпечується державою складає 36 %. Таке співвідношення є фактично незмінним впродовж останніх п'яти років [Держава і церква, 2019].

Важливою умовою забезпечення та реалізації свобод і прав, серед яких і свобода віросповідання, є створення максимально сприятливого, толерантного середовища в країні. Насамперед, толерантність має виступати механізмом налагодження взаємодії та забезпечувати умови для проведення діалогу між представниками різних конфесій. Важливу роль тут відіграють органи влади різних рівнів, громадські організації та наукові інституції, міжособистісні контакти. В масштабах держави співпрацю з релігійними організаціями опікується новостворена Державна служба України з питань етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), підпорядкована Міністерству культури України, що заступила попередню структуру – Департамент у справах релігій та національностей цього ж міністерства. Проголошені нею принципи відкритості, відповідальності,

доброчинності та єдності в розмаїтості втілюються у життя через діалог з представниками різних конфесій та національностей [Державна служба, 2020].

За роки незалежності в Україні для конструктивного міжцерковного діалогу та для налагодження ефективної моделі державно-конфесійних відносин було створено ряд міжконфесійних структур. Провідне місце тут належить Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка з'явилася у грудні 1996 р. з ініціативи Президента Л. Кучми. Нині до складу ВРЦіРО входять найбільші релігійні конфесії, які представляють понад 90 % релігійної мережі України. Міжконфесійна інституція постійно веде діалог з органами державної влади, у тому числі з найвищими посадовими особами держави, з інститутами громадянського суспільства, бере участь у розробці нормативних проектів у сфері державно-конфесійних відносин тощо [Інформація про ВРЦіРО, 2020].

У вересні 2020 р. відбулась зустріч ДЕСС і Всеукраїнської Ради релігійних об'єднань, на якій було анонсовано створення ще одного майданчику для міжрелігійного та міжконфесійного спілкування – Форуму релігійних спільнот, у межах якого працюватимуть різні тематичні групи [Державна служба, 2020].

Співпрацю з релігійним організаціям на всеукраїнському рівні проводять громадські організації, зокрема українська правозахисна організація – Інститут релігійної свободи, Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. Так, у серпні 2020 р. вийшла електронна версія посібника «Твоє право на свободу віросповідання». Автор посібника М. Васін відзначив, що в ньому містяться ексклюзивні поради з юридичної практики та багаторічного досвіду діяльності Інституту релігійної свободи. Він призначений, насамперед, для релігійних діячів та посадовців державних органів у справах релігій, а також буде корисний викладачам і студентам, які вивчають богослов'я, релігієзнавство, право. Видання є на часі, оскільки віруючі, керівники релігійних громад не завжди знають свої права, часто не можуть зорієнтуватися у розмаїтості законодавчих актів і відтак уповні ними скористатися [ІПС провів, 2020].

Церковно-релігійна ситуація в Україні відображає загальні тенденції релігійного життя і характеризується своєю специфікою на регіональному рівні. Житомирська область належить до Центральної частини України і загалом відзначається певною стабільністю у цій сфері. Офіційна інформація щодо релігійної мережі області відсутня. Однак, конкретні дані щодо кількісного складу релігійних організацій, парафій, церковного майна, суспільної діяльності окремих великих конфесій відображені на їх офіційних сайтах та в публічному просторі. Ще одним джерелом інформації є офіційні особи, які на регіональному рівні опікуються релігійною сферою.

Як засвідчують результати соціологічних опитувань Центру Разумкова, більшість жителів центральних областей, в тому числі і Житомирська, відносять себе до православних – 74 %. Серед них найчисленнішою групою є «просто православні» - 38 %, група прихильників ПЦУ склала 18 %, УПЦ-КП – 10 % та УПЦ-МП – 9% [Держава і церква, 2019]. За даними Департаменту культури, молоді та спорту Житомирської ОДА, на території Житомирської області діють Житомирська і Овруцька єпархія, Житомирсько-Поліська єпархія (колишня єпархія УАПЦ), що входять до ПЦУ, Житомирська і Новоград-Волинська єпархія УПЦ-МП. Організованого осередку прихильників УПЦ-КП немає. Зважаючи на те, що в Житомирській області проживає найбільша кількість поляків в Україні, значну роль відіграє Києво-Житомирська дієцезія Римокатолицької Церкви. Останні роки зміцнило свої позиції Житомирське протопросвітеріанство Київської архієпархії УГКЦ. Активну участь у релігійному та суспільному житті області та міста Житомира беруть Обласне об'єднання церков евангельських християн-баптистів (ЄХБ), Обласне об'єднання церков християн віри евангельської (ХВС), об'єднання іудейських релігійних громад. Релігійна мережа міста за останні п'ять років, не враховуючи об'єднання двох церков, змінилося мало. В ній нараховується 125 структурних релігійних організацій двадцяти чотирьох конфесійних напрямків [Релігійне життя, 2011].

Характеристику релігійного життя області в останні роки представляють основні вектори розвитку релігійних організацій у площині взаємодії з органами регіональної влади, їхня участь у суспільному житті та міжрелігійно-церковні стосунки. Житомирська область впродовж всього часу незалежності відзначалась загалом толерантними релігійно-церковними відносинами. На початковому етапі найбільші конфлікти виникали з майнових причин. Зокрема, це конфлікт навколо Свято-Хрестовоздвиженського собору, в якому довгий час знаходився Музей природи. В протистоянні перебувало кілька конфесій, що претендували на нього – УПЦ-МП, УПЦ-КП та УАПЦ. У вересні 2011 р. рішенням Житомирської обласної ради було прийняте рішення про передачу храму у власність УПЦ-МП. Акції протесту представників інших конфесій не змогли вплинути на зміну ситуації [Сьогодні музей, 2011]. Вирішальним фактором у вирішенні суперечки на користь УПЦ-МП, стала належність діючого на той час голови Житомирської обласної адміністрації Сергія Рижука до «Партії Регіонів», та підтримка такого варіанту розв'язання конфлікту тогочасним міністром аграрної політики та продовольства Миколою Присяжнюком, який з

2014 р. знаходиться у розшуку. Як повідомлялось у місцевій пресі, саме М. Присяжнюк взяв на себе усі комплексні витрати з реставрації церкви [У Житомирі освячать, 2011]

Ключову роль у координації взаємодії влади й релігійних організацій відіграють відповідальні за цю галузь структури – сектор у справах релігій та національностей Житомирської ОДА та управління по зв'язках з громадськістю Житомирської міської ради, що надає дозвіл на проведення релігійних заходів у місті. Питання, що виникають у життєдіяльності релігійних громад знаходять відгук і практичне вирішення завдяки зусиллям цих структур. Регулярно відбуваються зустрічі керівництва Житомирської ОДА та міської влади з релігійними діячами. Важливо, що зміна владних команд в області та місті Житомирі не впливає на якість взаємовідносин влади і релігійних організацій.

З метою залучення громадськості, представників професійних та релігійних організацій у червні 2008 р. було утворено Громадську раду при Житомирському міському голові, до складу якої увійшли представники Церкви «Різдва» євангельських християн-баптистів, Церкви християн віри євангельської «Заповіт Ісуса Христа», Свято-Михайлівської Церкви (УПЦ-КП), Спасо-Преображенського кафедрального собору (УПЦ-МП), єпископ-ординарій Києво-Житомирської Дієцезії Римо-католицької церкви в Україні, головний рабин м. Житомира, Центральної та Північної України. Рада має консультативно-дорадчий характер і її діяльність спрямована на «реалізацію громадської експертизи проектів рішень органів місцевого самоврядування та сприяння реалізації ініційованих громадою соціальних проектів». Діяльність Громадської ради продовжується до сьогодні при певній зміні акцентів щодо кількісного та персонального складу, зменшення представництва релігійних організацій [Розпорядження, 2016].

Принцип представництва громадських організацій було покладено у створення Координаційної ради з питань сприяння розвитку громадянського суспільства при Житомирській ОДА в червні 2017 року. До її складу увійшли 35 представників інститутів громадянського суспільства, серед яких від релігійних організацій був обраний настоятель Свято-Михайлівського кафедрального собору отець Богдан Бойко [При Житомирській ОДА, 2019].

Однак, запропоновані владою майданчики спілкування для релігійних діячів були недостатніми. Гострі питання суспільного життя вимагали своєчасної реакції та участі релігійних громад у їх вирішенні. Тому, 29 березня 2016 р. була створена міжцерковна організація – Рада Християнських церков Житомира та області. У Положенні цієї організації зазначено, що Рада утворена з метою об'єднання зусиль християнських Церков (релігійних об'єднань) задля захисту принципів свободи совісті та віросповідання, рівності всіх релігійних організацій у своїх правах, поширення християнських цінностей і моралі. До її складу на добровільній основі увійшли керівники християнських Церков (релігійних об'єднань) м. Житомира і Житомирської області: Житомирська єпархія Української Автокефальної Православної Церкви, Керуючий Житомирською єпархією УАПЦ, Парафія Святої Софії Римо-Католицької Церкви м. Житомира, Житомирське протопресвітерство Київської архієпархії УГКЦ, Церква Адвентистів Сьомого Дня в м. Житомирі та Житомирській області, Незалежна Церква «Різдва» Євангельських Християн-Баптистів м. Житомира, Житомирське Обласне Об'єднання Церков Євангельських Християн-Баптистів, Обласне Об'єднання Церков Християн Віри Євангельської, Житомирське Обласне Управління Союзу Вільних Церков Християн Євангельської Віри України, Центр Об'єднання Християнських Євангельських Церков України [Рада християнських церков, 2020].

Проте, створення інституції регіонального рівня, до якої б входили представники релігійних об'єднань не тільки християнського спрямування, залишалось актуальним. Питання організації координаційної ради церков при ОДА за аналогією інших регіонів України було поставлено на зустрічі з головою Житомирської ОДА у вересні 2019 р. як пропозиція від представників релігійних конфесій Житомирщини. На зустрічі були озвучені й інші проблемні питання щодо виділення земельних ділянок під будівництво храмів. Позиція нової влади у відношенні до релігійних громад залишилася незмінною: невтручання у справи церков та допомога за їх потребою та за можливості [При Житомирській ОДА, 2019]. Управління культури Житомирської ОДА у 2018 р. виступило з ініціативою створення музею історії релігії з метою «об'єднати всі конфесії навколо добрих справ». Однак, ця ініціатива не знайшла свого втілення у життя [У Житомирській ОДА, 2018].

Важливим питанням, що стосується як влади, так і релігійних об'єднань є їх реєстрація. У зв'язку зі змінами у законодавстві України частина статутів релігійних організацій не завжди відповідала законодавчим нормам, тому потребувала оновлень. Цьому питанню було присвячено низку зустрічей голови Житомирської ОДА з представниками релігійних громад області, на якому роз'яснення надавав керівник сектору у справах релігій та національностей [У Житомирській ОДА відбулась, 2018]. У 2019 р. проходив процес прийняття рішення щодо входження до новоствореної ПЦУ. Усталеної цифри цього процесу на разі немає. Однак, за даними ОДА із 48 громад Житомирщини, що провели збори і прийняли рішення про приєднання

.....  
до ПЦУ в 2019 – 2020 рр., 10 громад офіційно змінили канонічну підлеглість та перейшли із УПЦ Московського патріархату [Перелік громад, 2020].

Конструктивний діалог влади та релігійних організацій сприяє створенню в області позитивного морального клімату, необхідного для вирішення політичних та соціально-економічних питань життєдіяльності громад. Прикладом прийняття спільних рішень стала ситуація із запровадженням карантинних обмежень. У березні 2020 р. відбулись зустрічі голови Житомирської ОДА та Житомирського міського голови з представниками релігійних конфесій, результатом яких стало напрацювання низки рекомендацій щодо протиепідемічних заходів та обмежень у релігійних громадах під час проведення богослужінь та інших релігійних обрядів [Представники влади, 2020].

Впродовж останніх десятиліть в обласному центрі склалася позитивна практика спільного відзначення великих християнських свят, зокрема Різдва Христового, Богоявлення, Воскресіння Господнього як християн східного, так і західного обрядів. Представники різних християнських конфесій збираються на головній площі міста і проводять спільні богослужіння та святкування. З 2016 р. ініціатором таких заходів виступає Рада християнських церков Житомира [Благочинний, 2020].

Релігійні організації запрошуються до участі у відзначенні державних свят та різноманітних регіональних заходів. Так, традиційно представники релігійних об'єднань присутні на заходах з вшанування жертв політичних репресій, Голодомору, пам'яті Чорнобильської катастрофи, поминальних заходах, присвячених роковинам масових розстрілів на Майдані Незалежності та ін. Завдяки спільним міським заходам, участі у вирішенні загальних питань громад в обласному центрі сформувалися доброзичливі і дружні відносини між представниками різних конфесій. У рамках відзначення Дня Європи у Житомирі відбуваються молитовні сніданки, учасниками яких є представники релігійних організацій [Благочинний, 2020; Екуменічний, 2018; Колядки та молебень (2018); У центрі Житомира, 2015; Інформація, 2019].

Релігійні громади виступають також з різними ініціативами й закликають до участі в них представників інших конфесій, влади та громадськості. Так, у 2010 р. Церква «Заповіт Ісуса Христа» разом з єврейською месіанською общиною, іудейською прогресивною організацією «Штерн», церквою «Перемога» разом з представниками обласної влади провели у Житомирі «Марш життя», присвячений вшануванню трагедії єврейського народу, пам'яті жертв Голокосту у Другій світовій війні [В Житомирє євреї, 2010].

У 2018 р. один із депутатів Житомирської обласної ради виступив з пропозицією щодо впровадження у навчальних закладах усіх рівнів акредитації викладання предмету «Основи християнської етики». Як реакція на депутатську ініціативу на сайті Житомирської міської ради з'явилися дві релігійні петиції протилежного змісту. Одна з них виступала за звернення Житомирської міської ради до Верховної Ради України та Міністерства освіти і науки України з підтримкою пропозиції, в іншій містилися аргументи проти запровадження предмету. В результаті суспільної дискусії, незважаючи на підтримку Ради церков Житомирщини, ця ініціатива не знайшла свого практичного втілення [Заступник мера, 2018].

Загальна картина міжконфесійної співпраці та конструктивних взаємовідносин з владою в Житомирській області не виключає непорозуміння, протиріч, певного суперництва чи конфліктів майнового, особистісного, міжцерковного характеру. Зокрема, трапляються відмови від участі в спільних богослужіннях священиків УПЦ-МП, які передбачаються у проведенні певних заходів. Не вирішеним залишається питання вшанування пам'яті одного з діячів українського націоналістичного руху М. Сціборського, могила якого знаходиться на території Спасо-Преображенського собору УПЦ-МП. Однак, відкритих конфліктів, які б супроводжувалися відвертим протистоянням, в регіоні немає.

**Висновки.** Таким чином, релігійна ситуація в Житомирській області відповідає загальному стану державно-конфесійних відносин в Україні, відображає їх основні тенденції та релігійні настрої населення. Житомирщина, що належить до центрального регіону України, впродовж останніх років має позитивну характеристику міжконфесійних стосунків та співпраці релігійних об'єднань з органами влади. Протиріччя і конфлікти, що виникають в результаті майнових, політичних, міжособистісних претензій вирішуються завдяки посередництву органів влади та в ході конструктивного міжконфесійного та публічного діалогу з важливих питань суспільного розвитку. Така політика сприяє об'єднанню громадян різних конфесій, допомагає толеризувати відносини в межах регіонального простору, спрямовуючи енергію на вирішення нагальних суспільних проблем.

Завдяки постійній, добре налагодженій співпраці органів влади та релігійних об'єднань, створенню міжконфесійних та координаційних інституцій, вирішенню важливих для життєдіяльності релігійних організацій питань, можливо гармонізувати міжконфесійні стосунки та забезпечувати розвиток місцевих громад.

**Подяка.** Автори висловлюють щире вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

**Фінансування.** Автори не отримали фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

#### Джерела та література:

- Благочинний Житомирського району взяв участь в екуменічній молитві.** (2020). URL: <http://saint.in.ua/2020/01/>
- Васін, М.** (2014). Свобода думки, совісті та релігії в Україні URL: <http://www.irs.in.ua/index.php?option=com>
- В Житомирє євреї провели акцію «Марш життя».** (2010). URL: <http://zhzh.info/news/2010-08-19-7992>.
- В Україні зросла кількість незареєстрованих релігійних громад – статистика Мінкультури.** (2020). URL: <https://www.irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020>.
- Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали).** (2019). URL: [https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019\\_Religiya.pdf](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf)
- Державна служба України з етнополітики та свободи совісті.** (2020). URL: <https://dess.gov.ua/mission-and-values/>
- Екуменічній молебень в Житомирі** (2018) URL: <https://kzd.org.ua/news/ekumenichnyy-moleben-v-zhytomyri>
- Житомирська міська рада закликає посилити заходи проти епідемічної безпеки для релігійних громад.** (2020). URL: <http://zt-rada.gov.ua/?3398%5b0%5d=10498>
- Заступник мера відповіла на петиції щодо релігійних уроків у школах Житомира.** (2018). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_178965.html](https://www.zhitomir.info/news_178965.html)
- Інформація про ВРЦіРО.** (2020). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info>.
- Інформація про діяльність управління по зв'язках з громадськістю.** (2019). URL: <http://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1580368094.pdf>.
- ІРС провів 8 вебінарів на тему релігійного законодавства.** (2020). URL: <https://irs.in.ua/ua/irf-conducted-webinars-on-religious-law>
- Кобетяк, А.** (2014) Трансформація конфесійної структури українського суспільства та ризики міжцерковних конфліктів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Вип. 7. 95-100.
- Колодний, А.** (2013). Релігійна мережа України в її проблемах і перспективах. *Українське релігієзнавство*. Вип. 65. 55-62.
- Колодний, А.** (2017). *Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників*. Київ. 740.
- Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія).** (2020). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhenni>
- Колядки та молебень: як Житомир святкував Різдво Христове** (2018) URL: <https://WWW.5.UA/REGIONY/KOLIADKY-TA-MOLEBEN-IAK-ZHYTOMYR-SVIATKUVAV-RIZDVO-162661.HTML>
- Перелік громад, що змінили церковну юрисдикцію з УПЦ-МП на ПЦУ.** (2020). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F2%D0%BD%D1%83\\_%D1%8E%D1%](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F2%D0%BD%D1%83_%D1%8E%D1%)
- Представник влади в Житомирі проводять зустрічі з керівниками релігійних громад та дають рекомендації на період карантину.** (2020). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_190664.html](https://www.zhitomir.info/news_190664.html)
- При Житомирській ОДА пропонують створити координаційну раду церков.** (2019). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_186974.html](https://www.zhitomir.info/news_186974.html)
- Рада християнських церков Житомира Житомирської області.** (2020) URL: <https://www.facebook.com/radachurchzt/posts/1855486124732224>
- Релігійне життя в Житомирі** (2011). URL: <http://zhzh.info/blog/2011-07-12-1934>
- Розпорядження міського голови від 22.11.2016 № 998 «Про створення Громадської ради при Житомирському міському голові».** (2016). URL: [http://zt-rada.gov.ua/documents?4033\[0\]=%D0%9F%D1](http://zt-rada.gov.ua/documents?4033[0]=%D0%9F%D1)
- Сьогодні музей природи офіційно "перетворився" на церкву.** (2011). URL: <https://zhitomir-online.com/suspilstvo/6311-sogodn-muzey-prirodi-ofcyno-peretvorivsy-na-cerkvu.html>
- У Житомирській ОДА хочуть створити музей історії релігії.** (2018). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_172471.html](https://www.zhitomir.info/news_172471.html).
- У Житомирській ОДА відбулась зустріч з керівниками релігійних організацій Житомирщини.** (2018). URL: <https://zhitomir.life/4451-u-zhitomirskij-oda>.
- У Житомирі освящать відбудовану за підтримки Миколи Присяжнюка Христовоздвиженську церкву** (2011). URL: <http://ruporzt.com.ua/topnews/42081-u-zhitomir-osvyatyat-vdbudovanu-za-pdtrimki>
- У центрі Житомира відбудеться молебень за загиблими під час Революції гідності** (2015). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_144532.html](https://www.zhitomir.info/news_144532.html)

.....  
**Филипович, Л.** (2016). Нові вектори функціонування релігії в сучасному українському соціумі. *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень*. Хмельницький: ХНУ. 99-104.

**Щорічна доповідь Уповноваженого ВР з прав людини: витяг щодо свободи совісті та віросповідання.** (2016). URL: <https://www.irs.in.ua/ua/2016>

**Якуніна, К.** Державно-церковні відносини на Житомирщині в роки незалежності. (2009). URL: <https://naub.oa.edu.ua/2009/derzhavno-tserkovni-vidnosyny>

**Ольга Белобровец**

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко  
доктор исторических наук, профессор (Украина)

**Виктория Венгерская**

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко  
доктор исторических наук, профессор (Украина)

**Александр Жуковский**

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко  
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Толеризация религиозных отношений как фактор развития общественно-политической жизни общин (на примере Житомирской области)**

**Аннотація.** *Целью статьи является определение условий и факторов, необходимых для толеризации межрелигиозных и властно-конфессиональных отношений, развития партнерских отношений и гармонизации общественно-политической жизни на основе анализа религиозной ситуации Житомирского региона. Методология.* Принципы системности и объективности обеспечивают анализ религиозной ситуации в регионе в контексте общей картины церковно-религиозных отношений в Украине в системе общественно-политической жизни, а также обеспечивают объективно-непредвзятое отношение к деятельности различных конфессий. Методы - историко-типологический, проблемно-хронологический и компаративистики позволили выделить типы проблемных вопросов в современной религиозной жизни и проследить динамику религиозных предпочтений населения в плоскости отношений государства и церкви, в частности в региональном разрезе. **Научная новизна работы** заключается в представлении и анализе модели партнерских отношений властных структур регионального уровня и религиозных объединений, определение факторов толеризации общественных отношений. **Выводы:** В ходе проведенного анализа религиозной ситуации в Украине и Житомирской области, определены основные тенденции государственно-религиозных и межконфессиональных отношений. Установлено, что основными факторами и условиями, способствующими толеризации религиозной и общественно-политической жизни является налаживание конструктивного взаимодействия органов власти и религиозных объединений, решение вопросов имущественного, политического, личностного характера религиозных организаций, привлечения к мероприятиям государственного, областного, городского уровней, поддержка инициатив, направленных на решение проблем общественного развития, содействие налаживанию межконфессионального диалога, создание площадок для межрелигиозных отношений.

**Ключевые слова:** государство, государственно-конфессиональные отношения, Житомирщина, религиозные объединения, толерантность, Томос, церковь.

**Olha M. Bilobrovets**

Zhytomyr Ivan Franko State University  
Dr. (History), Professor (Ukraine)

**Victoria O. Vengerska**

Zhytomyr Ivan Franko State University  
Dr. (History), Professor (Ukraine)

**Oleksandr I. Zhukovskyi**

Zhytomyr Ivan Franko State University  
PhD (History) Associate Professor (Ukraine)

**Toleration of Religious Relations as a Factor in the Development of Social and Political Life of Communities (the Case Study of Zhytomyr Region)**

**Abstract.** *The objective of this article is to determine the conditions and factors contributing to interreligious and state-confessional tolerance, development of partnerships, and harmonization of*



social and political life by means of examining the religious situation in Zhytomyr region. **Methodology.** The principles of systematicity and objectivity have sustained the analysis of the religious situation in the region within the general context of the church-religious relations in Ukraine in the system of social and political life and insured objective and impartial attitude to the activities of different confessions. The historical-typological, problem-chronological and comparative methods have allowed to identify problematic issues of contemporary religious life and trace the dynamics of the population's religious preferences in terms of relations between the state and the church, particularly in the regional context. **The scientific novelty** of the study lies in the fact that the research presents the model of partnership relations between the regional authorities and religious associations and determines the factors contributing to social tolerance. **Conclusions:** From the analysis of the religious situation in Ukraine and Zhytomyr region and the overview of the main trends in the state-religious and interfaith relations, it is possible to conclude that the most essential factors and conditions that promote religious, social, and political tolerance include constructive cooperation between authorities and religious associations, resolving property, political and personal issues of religious organizations, involving them in the activities on the state, regional, and city levels, supporting initiatives aimed to solve social development problems, promote interfaith dialogue, and create platforms for interreligious relations.

**Key words:** state, state-confessional relations, Zhytomyr region, religious associations, tolerance, Tomos, church.

#### References:

- Blaghochynyj Zhytomyrs'koghho rajonu vzjav uchastj v ekumenichnij molytvi** [The deacon of Zhytomyr district took part in the ecumenical prayer]. (2020). URL: <http://saint.in.ua/2020/01/> [in Ukrainian].
- Vasin, M.** (2014). Svoboda dumky, sovisti ta relighiji v Ukrajinі. [Freedom of thought, conscience and religion in Ukraine]. URL: <http://www.irs.in.ua/index.php?option=com> [in Ukrainian].
- V Zhytomyre evrey provely aktsyiю «Marsh zhyzny».** (2010). URL: <http://zhzh.info/news/2010-08-19-7992>. [in Russian].
- V Ukrajinі zrosła kiljkiстj nezarejestrovanykh relighijnykh ghromad – statystyka Minkuljтуры.** [In Ukraine, the number of unregistered religious communities has increased - statistics from the Ministry of Culture]. (2020). URL: <https://www.irs.in.ua/ua/statistics-of-religious-organizations-in-ukraine-2020>. [in Ukrainian].
- Derzhava i cerkva v Ukrajinі-2019: pidsumky roku i perspektyvy rozvytku vidnosyn (informacijni materialy).** [State and Church in Ukraine 2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials)]. (2019). URL: [https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019\\_Religiya.pdf](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf) [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba Ukrajinі z etnopolityky ta svobody sovisti.** [State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience](2020). URL: <https://dcss.gov.ua/mission-and-values/> [in Ukrainian].
- Ekumenichnij molebenj v Zhytomyri.** [Ecumenical prayer service in Zhytomyr] (2018) URL: <https://kzd.org.ua/news/ekumenichnyy-moleben-v-zhytomyri>. [in Ukrainian].
- Zhytomyrsjka misjka rada zaklykaje posylyty zakhody protyepidemichnoji bezpeky dlja relighijnykh ghromady.** [Zhytomyr City Council calls for increased anti-epidemic security measures for religious communities] (2020). URL: <http://zt-rada.gov.ua/?3398%5b0%5d=10498>. [in Ukrainian].
- Zastupnyk mera vidpovila na petyciji shhodo relighijnykh urokiv u shkolkakh Zhytomyra** [The deputy mayor responded to petitions regarding religious lessons in Zhytomyr schools] (2018). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_178965.html](https://www.zhitomir.info/news_178965.html). [in Ukrainian].
- Informacija pro VRCiRO** [Information about VRTsiRO] (2020). URL: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info>. [in Ukrainian].
- Informatsiia pro diialnist upravlinnia po zviyazkakh z hromadskistiu** [Information on the activities of the public relations department]. (2019). URL: <http://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1580368094.pdf>. [in Ukrainian].
- IRS proviv 8 vebinariv na temu relighijnogho zakonodavstva** [IRS held 8 webinars on religious legislation]. (2020). URL: <https://irs.in.ua/ua/irf-conducted-webinars-on-religious-law>. [in Ukrainian].
- Kobetjak, A.** (2014) Transformacija konfesijnoji struktury ukrajins'kogho suspiljstva ta ryzyky mizhcerkovnykh konfliktiv [Transformation of the confessional structure of Ukrainian society and the risks of inter-church conflicts]. *Filosofija i politologhija v konteksti suchasnoji kuljтуры*. Vyp. 7. 95-100. [in Ukrainian].
- Kolodnyj, A.** (2013). Relighijna merezha Ukrajinі v jiji problemakh i perspektyvakh [The religious network of Ukraine in its problems and prospects]. *Ukrajinjsjke relighijeznavstvo*. Vyp. 65. 55-62. [in Ukrainian].
- Kolodnyj, A.** (2017). Relighijne zhyttja Ukrajinі v osobakh joghho dijachiv i doslidnykiv [Religious life of Ukraine in the persons of its figures and researchers]. Kyjiv. 740. [in Ukrainian].

- Konfesijna ta cerkovna nalezhnistj ghromadjan Ukrainy (sichenj 2020r. sociologhija)** [Confessional and ecclesiastical affiliation of citizens of Ukraine (January 2020. sociology)]. (2020). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhenni>. [in Ukrainian].
- Koljadky ta molebenj: jak Zhytomyr svjatkuvav Rizdvo Khrystove** [Carols and prayers: how Zhytomyr celebrated Christmas] (2018) URL: <https://www.5.ua/REGIONY/KOLIADKY-TA-MOLEBEN-IAK-ZHYTOMYR-SVIATKUVAV-RIZDVO-162661.HTML>. [in Ukrainian].
- Perelik ghromad, shho zminyly cerkovnu jursydykciju z UPC-MP na PCU** [List of communities that have changed church jurisdiction from UOC-MP to PCU] (2020). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BD%D1%83\\_%D1](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BD%D1%83_%D1). [in Ukrainian].
- Predstavnyk vlady v Zhytomyri provodjatj zustrichi z kerivnykamy relighijnykh ghromad ta dajutj rekomendaciji na period karantynu** [Zhytomyr authorities hold meetings with leaders of religious communities and give recommendations for the quarantine period]. (2020). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_190664.html](https://www.zhitomir.info/news_190664.html). [in Ukrainian].
- Pry Zhytomyrsjkij ODA proponujutj stvoryty koordynacijnu radu cerkov** [The Zhytomyr Regional State Administration proposes to create a coordination council of churches]. (2019). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_186974.html](https://www.zhitomir.info/news_186974.html). [in Ukrainian].
- Rada khrystyjanskykh cerkov Zhytomyra Zhytomyrsjkoji oblasti** [Council of Christian Churches of Zhytomyr, Zhytomyr Region]. (2020) URL: <https://www.facebook.com/radachurchzt/posts/1855486124732224>. [in Ukrainian].
- Religijne zhyttja v Zhytomyri** [Religious life in Zhytomyr]. (2011). URL: <http://zhzh.info/blog/2011-07-12-1934>. [in Ukrainian].
- Rozporjadzhennja misjkogho gholovy vid 22.11.2016 # 998 «Pro stvorennya Ghromadsjkoji rady pry Zhytomyrsjkomu misjkomu gholovi»** [Order of the Mayor dated 22.11.2016 № 998 "On the establishment of the Public Council under the Zhytomyr Mayor"]. (2016). URL: [http://zt-rada.gov.ua/documents?4033\[0\]=%D0%9F%D](http://zt-rada.gov.ua/documents?4033[0]=%D0%9F%D). [in Ukrainian].
- Sjoghodni muzej pryrody oficijno "peretvoryvsja" na cerkvu** [Today, the Museum of Nature has officially "turned" into a church]. (2011). URL: <https://zhitomir-online.com/suspilstvo/6311-sogodn-muzej-prirodi>. [in Ukrainian].
- U Zhytomyrsjkij ODA khochutj stvoryty muzej istoriji relighiji** [The Zhytomyr Regional State Administration wants to create a museum of the history of religion]. (2018). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_172471.html](https://www.zhitomir.info/news_172471.html). [in Ukrainian].
- U Zhytomyrsjkij ODA vidbulasj zustrich z kerivnykamy relighijnykh orghanizacij Zhytomyrshhyny** [A meeting with the leaders of religious organizations of Zhytomyr Region took place in Zhytomyr Regional State Administration]. (2018). URL: <https://zhitomir.life/4451-u-zhitomirskij-oda>. [in Ukrainian].
- U Zhytomyri osvjatjatj vidbudovanu za pidtrymky Mykoly Prysjazhnjuka Khrystovozdvyzhensjku cerkvu** [The Church of the Exaltation of the Holy Cross rebuilt with the support of Mykola Prysyazhniuk will be consecrated in Zhytomyr] (2011). URL: <http://ruporzt.com.ua/topnews/42081-u-zhitomir>. [in Ukrainian].
- U centri Zhytomyra vidbudetsja molebenj za zaghyblimy pid chas Revoljuciji ghidnosti** [A prayer service for those killed during the Revolution of Dignity will be held in the center of Zhytomyr] (2015). URL: [https://www.zhitomir.info/news\\_144532.html](https://www.zhitomir.info/news_144532.html). [in Ukrainian].
- Fylypovych, L.** Novi vektory funkcionuvannja relighiji v suchasnomu ukrajinsjkomu sociumi [New vectors of religion functioning in modern Ukrainian society]. (2016). *Suspilstvo, derzhava i cerkva u spektri mizhdyscyplinarnykh doslidzenj. Khmeljnyckyj*: KhNU. 99-104. [in Ukrainian].
- Shhorichna dopovidj Upovnovazhenogho VR z prav ljudynty: vytjagh shhodo svobody sovisti ta virospovidannja** [Annual Report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights: Extract on Freedom of Conscience and Religion]. (2016). URL: <https://www.irs.in.ua/ua/2016>. [in Ukrainian].
- Jakunina, K.** Derzhavno-cerkovni vidnosyny na Zhytomyrshhyny v roky nezalezhnosti [State-church relations in the Zhytomyr region during the years of independence]. (2009). URL: <https://naub.oa.edu.ua/2009/derzhavno-tserkovni-vidnosyny>. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.10.2020 р.  
Статтю рекомендовано до друку 11.11.2020 р.